

ÉRTSD IS A SZÓT!

A jó pap...

A debreceni cívis tájnyelv kutatójának új kéziratát olvasva (Kálnási Árpád: Debreceni cívis szólások és közmondások) ismét számos elmemozdító jelenségre bukkanhatunk. Kiderül, hogy ezek az állandósult, kötött kifejezések sokszor egyáltalán nem olyan merevek: egyszer tetemesen megrövidítve, máskor humorosan kibővítve jelennek meg a beszédben – változatokban tanúsítva a közönség alkotó fantáziáját, mint ahogyan szerszámainkat magunkhoz idomítjuk.

Itt van például az a köznyelvből is ismert szólás: „Majd ha fagy!” Azt jelenti: sohanapján. De miért jelenti azt? Hiszen a fagy, a hideg bekövetkezése valóságos lehetőség: majd, télen. Megértjük a dolgot, ha a szólás debreceni, teljesebb formáját olvassuk: „Maj ha fagy, hóu lesz nagy, rípa terem, vastag, nagy”. Vagyis: amikor a nagy hóban beérik a répa; tehát sohanapján. A rövidebb formában önállósult változat értelmét csak a hosszabb rigmus magyarázza meg.

A rövidülésnél gyakoribb jelenség a szólások megtoldása, kiegészítése. Ennek oka lehet a magyarázó szándék vagy csak a tréfa, esetleg a ritmus- vagy rímkényszer. Azt az igazságot, hogy az ízlések eltérhetnek, a népnyelvben az a közmondás fejezi ki: „Kinek a pap, kinek a papné”. Gyakran azonban megtoldva: „nekem a jánya”. A jó papról Debrecenben is él a közmondás: „A jó pap hóuttik tanul, mégis tanulatlan hal meg”. Jelentése: tanulni sohasem késő. Ez a mai „életfogytig tanulni” népi előzményének látszik, de magam egy kicsit kételkedem benne. Másutt a közmondás második fele így szól: „mégis tudatlan(ul) hal meg”. A tanulatlanul, tudatlanul szavak értelmét így adják meg: bután, ostobán, műveletlenül. Nekem valaha egy idős szatmári gazda így értelmezte: nem bután, hanem úgy, hogy senki sem tud róla!

A tudatlan tehát a tudva határozói igenév fosztóképzős alakja: úgy, hogy nem tudnak róla. Hasonló párok: *akarva-akaratlan*, *látva-látatlan(ul)*, *kérve-kéretlen*, stb. A szólás mögött talán a 16–18. századi protestáns lelkészek sora rejtőzik, akik nyugati egyetemeket sorra járva, latinul, görögül, héberül megtanulva gyakran egy kis világvégi, itthoni faluban kötöttek ki, vállaltak gyülekezeti munkát. S meghaltak anélkül, hogy saját falujuk határain túl bárki is tudomást szerzett volna róla.

Sebestyén Árpád

Igazság és valóság

A reneszánsz év apropóján alkalom nyílt arra is, hogy körbejárjuk az igazság, igazságosság, igazságérzet jelentéseit. Ehhez kívánt adalékot adni a Vojtina Bábszínház új bemutatója, a Mátyás kerál neve napja, Bartal Kiss Rita rendezésében.

Nem a királlyá koronázás 550. évfordulója adta az apropót ahhoz, hogy Mátyás alakját vigyék színre, ám természetesen az emlékévráerősít Mátyás szimbolikus jelentéskörének ívére. A Vojtina 2000-ben kezdte Mátyás-programját: az első Mátyás-mese s a mostani, a mondanókör elemeiből Kocsis Rozi által írt darab között a legkisebbeknek szóló játszósínházban többször felbukkant a mesekeret, Láposi Terka szándéka szerint a történelemmé vált tapasztalattal a legmélyebb lelkiiséget kívánva megérinteni.

Történések vitatkoztak arról: vajon Mátyás valóban igazságos volt-e? Művelődéstörténések boncolgatták: a társadalmi igazságérzet miként változik a szellemi és gazdasági felemelkedés tükrében. A folkloristák úgy vélik: Mátyás alakjának mese- és anekdotakincsünkben megfigyelhető domináns jelenléte a példázatjellegből adódóan azt is mutatja, hogy az igazságos király tisztelete egyben képletes igazságszolgáltatás a népek oly időkből, mikor folyamatosan sérül az igazságérzet. A kortárs képzőművészek a hatalmat kiszolgáló népet, illetve a népet szolgáló hatalom ellentmondásaira mutatnak rá, arra is figyelmeztetve, hogy az igazság ideájának (vágyképének) megtestesüléséig gyakran igazságsérelemeken keresztül vezet az út.

Vajon mit lehet a fentiekből közvetíteni a gyerekek felé? Miért megyünk bábszínházba – jelen esetben: milyen Mátyásra vagyunk kíváncsiak? A bábszínház lelkesítő varázslata hogyan tud atmoszférát és lelki közeget teremteni azáltal, hogy életet ad nemcsak a tárgyagnak (báboknak vagy bábfunkcióban működő „kellékeknek”), de a mesevalóság hétköznapi megtapasztalásának is? A válaszhoz segítséget kínált nagyobbik, négy és fél éves lányom.

Hamar kiderült, hogy a Mátyás kerál neve napja nem az óvodás korosztálynak szól. Önmagában ez egyébként nem baj, de vajon az üzenet nem túl felnöttes-e a nagyobb kicsiknek is? „Mikor jön már Mátyás király?” – kérdezte Anna lányom úgy húsz perc múlva, túl a darab első harmadán. Hazafelé magyaráztam neki: Mátyás azért érkezett csak később, mert éppen Bécsnél harcolt, furfangjáról téve ismét bizonyosságot, egy álruhás történetet idézve fel. (Jó megoldásnak tűnt, hogy Mátyás seregének tetteit óriás sakkfigurákkal játszották el a palotában, majd Mátyás maga is báb-animációs epizódban idézte fel, hogyan nyögte hadát „Bécsnek büszke vára”). Bár Mátyás fizikai valóságában csak az előadás második felében érkezett meg, ám jelenléte uralta az időt és teret addig is (talán jobban, mint színtelen színre lépése után): Beatrix vágyakozása és az érzés, hogy a király elhanyagolja őt (csak udvarhölgye és a bolond mulattatja); a tiltás, hogy távollétében meg ne próbálkozzék az igazságtevésével.

Újabb mondaköri betét a civakodó koldusok megbékítésével – Beatrix igazságot tesz, amit a király látszólag nem bocsát meg neki. Vajon az igazság kimondása hatalmi (és férfiúi) privilégium? Mátyás elküldi a királynét, de azt viheti magával, ami számára legkedvesebb. A névnapülés végén altatót kever férje borába, s – mint legkedvesebbet – őt viszi magával. Látva asszonya szerelmét, Mátyás megbocsát (a feleség kiállta a próbát): eztán már ő is igazságot tehet. Az igazságosság színe alatt a nőszerepről van itt szó inkább, s az olykor majdnem széteső meseidézett-csokrot is ez fogja egybe.

De Mátyás önfelismerő igazsága felnöttes. Ami a nőszerepeket illeti, kérdezem a lányom: „Ki tetszett legjobban? – A hercegnők. – S miért? – Mert szép ruhájuk volt. – És Mátyás király? – Ő nem csinált semmit.” A gyerekek többször van igaza, mint gondolnánk...

Vitéz Ferenc

Mátyásnak társa lett az igazságtevésben